

***Curial e Güelfa* i el valencià**

A propòsit d'un *Informe* de Lola Badia i Jaume Torró

Joan Veny

Institut d'Estudis Catalans

Universitat de Barcelona

Una reacció insòlita

La publicació de l'article d'Abel Soler, "Enyego d'Àvalos, autor del *Curial e Güelfa*?" (*Estudis Romànics* 39, 2017) ha provocat un rebombori mediàtic pel fet de plantejar hipotèticament –però amb un fonament d'anys d'estudi al darrere– qui pogué haver concebut i escrit aquesta gran novel·la del segle XV, publicada fins ara com a anònima. A les pàgines de la premsa en llengua catalana (*l'Ara*, *El Punt-Avui*, *La Vanguardia*, *El Temps*, *Diari de Balears*, etc.), han aparegut notes i entrevistes, especialment de Lola Badia, arran de l'hipotètic descobriment, amb comentaris crítics sobre l'extensió de la tesi, sobre el caràcter "gratuït" i "acientífic" d'aquesta recerca, titllada apriorísticament de "deshonesta" i "fraudulenta" i presentada com un "ingenu propòsit d'apropiació provinciana". S'arriba al punt d'acusar d'irregulars els sistemes de valoració acadèmica de la Universitat de València, sense adduir-ne cap prova, i de qualificar de "filologia espectacle" qualsevol intent de parlar de l'autoria d'una obra que l'equip dirigit per Badia i Torró (editors del *Curial*, Quaderns Crema, 2011) no sabia ni en quin context situar ni a qui poder-la a atribuir. És evident que la notícia els ha sorprès.

També hi ha una acusació a la revista *Estudis Romànics* per la brevetat del temps amb què es va obtenir l'avaluació de l'article. És clar i evident el motiu de la disposició de la revista: una contribució tan important i

innovadora justificava l'acceleració per part del comitè de la revista del seu tràmit d'acceptació o de declinació, però el tràmit s'efectuà d'acord amb la normativa vigent que exigeix la pertinent avaluació dels articles.

Així mateix, Badia i Torró (2017) han redactat *motu proprio* –i sense que els ho demanés cap institució– un apressat *Informe* crític sobre la hipòtesi d'atribució de l'obra a Enyego d'Àvalos, on aporten, d'una manera aparentment acadèmica, no exempta d'un indissimulat propòsit desqualificador, arguments contraris a la susdita hipòtesi.

Com que, sense entrar en el tema de la suposada autoria, he defensat des de fa vuit anys, amb altres lingüistes, la valencianitat del text, amb arguments que han estat silenciats o despatxats sense l'atenció deguda per Badia i Torró, m'ocuparé del tema de nou i per a possibles reconsideracions.

Els principis de la dialectologia diacrònica

En l'estudi d'obres medievals d'autor desconegut sovint s'ha recorregut a la dialectologia per tal de desllatigar, que diria Mn. Alcover, la procedència geogràfica de l'autor anònim. Per a l'àrea gal·loromànica ho va fer Pfister amb el *Girart de Roussillon*; a casa nostra, Coromines amb les *Vides de sants rosselloneses*. Amb el *Curial* es pot assajar una operació semblant partint d'un fet important, que és la notable estabilitat dels dialectes al llarg dels segles. I, si això va acompanyat de la comparació dels trets elencats en el text estudiat amb fenòmens paral·lels d'obres de la mateixa àrea dialectal (català occidental/valencià) i que contrastin amb els fenòmens corresponents d'una àrea diferent (català oriental), aleshores ens trobarem en el bon camí. En el benentès que no es tracti d'uns pocs casos, sinó que en l'aspecte de la grafia=fonema sigui d'acompliment sistemàtic i en el cas del lèxic, amb una representació significativa (Veny 1985).

Cal tenir en compte que, quan un conjunt de formes antigues d'una determinada àrea dialectal té la seva continuïtat en el dialecte modern corresponent, és un indicatiu del seu arrelament antic. En el cas del *Curial*, moltes de les paraules que s'incorporen com a antiquades en edicions de l'obra fetes a Catalunya són ben vives en el valencià actual.

En l'estudi lingüístic dels textos antics, caldrà adoptar unes precaucions metodològiques per tal de distingir en la mesura del possible entre allò que és text de l'autor i les interferències del copista. Aquestes es poden inferir en bona mesura a partir de les discrepàncies gràfiques del text respecte de la *scripta* general. En el cas del *Curial* ens trobem amb una còpia pròxima a l'autor, amb una gran coherència gràfica, ja assenyalada per Anfós Par, i amb una revisió textual que ha deixat errors textuais mínims (Badia-Torró 2011). La *scripta* del *Curial* és molt regular: les petges gràfiques del copista són mínimes i els trets diatòpics, coherents (Ferrando 2012).

Els trets diatòpics del *Curial*

Al seu *Informe*, Badia i Torró dediquen poc espai (tres línies i mitja) a la possibilitat d'una presència d'elements valencians al *Curial*. Diuen:

“Amb un cop d'ull al *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) d'Alcover i Moll ja n'hi ha prou per veure que els termes citats a la nota no demostren que a la llengua de *Curial e Güelfa* hi hagi valencianismes (*bambolla* es documenta en Llull, *acurtar* i *almànquena* en el gironí Eiximenis, etc.)”.

Deixant a part que Eiximenis, tot i ésser gironí, va viure quasi tres dècades a València i que el mot reproduït al DCVB és *almànquera* (i no *almànquena*), notem en aquest paràgraf una simplificació que intenta justificar l'ús d'una llengua general, sense variacions diatòpiques en el text.

Simplificació que esdevé un consell coercitiu formulat així en un article seu (Badia-Torró 2014, pàg. 245):

“no es pot ni es deu etiquetar dialectalment el *Curial* a partir de suposicions marginals, constatacions puntuals i hipòtesis aventurades”

Acompanyat d’afirmacions rotundes com aquesta:

“no es poden acceptar les conclusions (o suggeriments) de tres articles [un d’ells es refereix a determinats trets de llengua, signat per Joan Veny] que fan el salt de consideracions puntuals a l’afirmació de la valencianitat del *Curial* i del seu autor” (p. 239)

Intentaré demostrar, tot reiterant arguments, que poc s’hi trobarà de suposició, d’aventura o de saltiró en l’anàlisi de les característiques lingüístiques de l’obra. El lector jutjarà.

És sabut que els dialectòlegs estan d’acord a distingir dos grans blocs dialectals del català: l’occidental i l’oriental. L’artífex d’aquesta articulació tan encertada, tan fina, va ser M. Milà i Fontanals, excel·lent estudiós de la literatura provençal que no es considerava lingüista, i que alguns, amb cras error, han considerat que havia falsificat el *Curial* (potser, abans de res, haurien d’haver fet un cop d’ull a la cal·ligrafia del *Curial* i a la d’en Milà, aquesta quasi il·legible). Un dels criteris més clars d’aquesta diferenciació (Veny 2015) és el tractament de les vocals àtones *a* i *e*: el català oriental, des del segle XIII, les confon en una vocal neutra [ə] mentre que el català occidental les diferencia [e], [a], com passa sistemàticament en el *Curial*: *treballar*, *regne*, *pare*, *moltes vegades*, *filla*, *natura*, etc. Una distinció que igualment practica el també valencià del mateix segle, Jordi de Centelles, en la seva traducció del Panormita (*pare*, *treball*, *Pere*, *fadrí*, *nosaltres*, etc.), i que avui perviu encara (PALDC, I, mapes 2 i 3, de *colze* i *barba*).

En canvi, aquesta diferenciació vocàlica contrasta amb la confusió constant que trobem en autors del català oriental del mateix segle, com és el cas de Gabriel Turell, en la coneguda *Crònica* del qual llegim *an* ‘en’, *offendra* ‘ofendre’, *orda* ‘orde’, *quade* ‘cada’, *fetas les obres*, etc.; o el cas del traductor anònim de *Fiammetta*, que escriu *templa* ‘temple’, *viura* ‘viure’, *nerrant-vos-ne* ‘narrant-vos-ne’, *ballesa*, etc.; o de l’anònim *Patit tractat d’epidèmia* (s. XV), plagat de formes com *valor* ‘valor’, *case* ‘casa’, *patit* ‘petit’, *paquedor* ‘pecador’, *fruytas* ‘fruites’, etc. Tots ells, testimonis de la neutralització de *a*, *e* en [ə] en els parlars orientals, realitzada entre els segles XIII i XV (Coromines 1971: 295-296). L’alternança *sent/sant* s’ha d’entendre que corresponia a una articulació oscil·lant amb [e] o [a], també reflectida en la documentació valenciana (Veny 2009: 114-128), diferent de la situació en català oriental.

Aquesta correspondència grafia=fonema es troba també en casos puntuals que són desviacions de la norma comentada, és a dir, en casos de *a* per *e*, però que corresponen a articulacions reals del valencià del segle XV (amb [a] i no amb [e]) i que perviuen en el valencià actual: *llauger* per *lleuger*, *sancer* per *sencer*, *jagant* per *gegant*, *febra* per *febre*, *anvides* per *envides*, *maravella* per *meravella*, *llaganya* per *lleganya*, *arrancar* per *arrencar*. Els escriptors valencians reflectien la seva pronúncia en els seus escrits: ho constatem en textos i autors com l’*Espill*, el *Tirant*, Canals Sirlot, Centelles, Arbuxec, *Procés de les olives*, tal com avui ho articulen els parlants valencians (veg. mapa de *llançol*, equiparable a *llaganya*). L’autor del *Curial* ho fa de manera semblant. És evident que en l’edició dita “crítica” del *Curial*, de Badia-Torró (2011), tan valuosa pels seus comentaris historicoliteraris, és inservible per a aquesta anàlisi vocàlica, atès que els autors han procedit a una normativització fabriana parcial del text, que afecta no sols la morfologia, sinó també el lèxic i la sintaxi. Així, limitant-nos al lèxic, observem que *febra* passa a *febre*, *maravella* a

meravella, *anvides* a *envides*, etc., però en altres casos, com *bambollats*, *creiximent*, etc., els editors mantenen la forma original, sense que s'adverteixi en cada cas (Butinyà 2013), amb la qual cosa queda diluïda la rica variació formal i diatòpica del *Curial*.

També s'ha de tenir en compte el lèxic: són mots del *Curial*, per exemple, *oronella* 'oreneta'; *acurtar* 'escurçar, acurçar', *acurtador* 'acurçador' (Villena, Mercader, Centelles); *mentira* 'mentida' (Vicent Ferrer, *Viudes i donzelles*, Bonllavi, Centelles, Arbuxech), *purna* 'espurna' (Canals, Vicent Ferrer, Corella, A. March, J. Esteve), enfront d'autors orientals que prefereixen *oreneta*, *escurçar*, *mentida*, *espurna* o *guspira*; sovint el lèxic predominantment valencià del *Curial* és compartit per tota o una gran part de l'àrea occidental: *espill* 'mirall' (*Espill*, *Tirant*, *Procés de les olives*, *Faules isòpiques*, *Trobes Verge Maria*, Centelles, Bonllavi, O. Pou (aquí, amb l'ús alternatiu *espill/mirall*, corresponent a la variant valenciana i a la gironina, ja que de Pou és un gironí resident a València); *cullereta* 'cap-gros', *aplegar/ plegar* 'arribar'. _Afegim-hi altres mots proposats per altres investigadors (Colón 2011; Ferrando 2007, 2012): *almàguena*, *ahurtar*, *a soles*, *ausades* 'certament', *marjal*, *pegar* 'encomanar', *regalat* 'fos, liquat', *rabosa*, etc.

Respecte als mots esmentats, cal tenir en compte: 1) l'existència de polimorfisme dins el mateix dialecte: en valencià coexistien *aplegar* i *arribar*, *acurtar* i *acurçar*, *mentira* i *mentida*, *llauger* i *lleuger*, però una opció, generalment la més característicament "valenciana", s'imposa, totalment o parcial, sobre l'altra, com reflecteix sovint l'actual distribució dialectal de formes; 2) la detecció d'alguns dels elements esmentats en altres parts del domini lingüístic no afecta l'argumentació contra la valencianitat del text, car el seu valor rau en la "prova numèrica", que deia Colón, o la "simultanea presenza", que esgrimia Ascoli, fundador de la dialectologia diacrònica, és a dir, l'acumulació d'elements diatòpics

centrats en el valencià, com demostra la cartografia lingüística. En una paraula, el fet que *(a)plegar* o *acurtar* aparegui en un (o més d'un) text extravalencià no invalida la nostra hipòtesi, car el que li dóna força és que en el text apareguin simultàniament, a més de la distinció sistemàtica de *a*, *e* àtones —que té una gran força probatòria—, mots com *mentira*, *acurtar*, *ausades*, *pegar* ‘contaminar’, *rabosa*, *a soles*, etc. Per tant, que es trobi *(a)plegar* en algun text oriental, com la *Crònica* de Marsili (en aquest cas només amb el seu sentit nàutic) i algun altre text d'escassa entitat (dels exemples que dona Colomina, en un treball de 2010, cal descartar els exemples de les *Faules isòpiques*, que és un text clarament valencià) no treu valor a la nostra tesi. Cal tenir en compte que al segle XV, la llengua no estava tan diferenciada com, per exemple, el segle XIX). En canvi, *aplegar-se* en el sentit de ‘acostar-se’, present al *Curial* i viu absolutament en el valencià actual, només es documenta en textos valencians.

Les valoracions dels experts en lexicografia històrica

Badia i Torró (2014) diuen que s'ha fet un mal plantejament del tema de la coloració dialectal del *Curial*. Si es vol dir que el *Curial* no és un text dialectal, ja valdria l'afirmació. Però allò que neguen, contra l'evidència científica, és que el *Curial* presenti paraules que responen a unes preferències diatòpiques valencianes. És una opinió foraviada que no ha avalat mai cap lexicògraf competent. Ja el 1954, Joan Coromines, observava que el *Curial* era una novel·la “cuyo léxico parece sugerir un autor valenciano”; Germà Colón, el 2011, remarcava que el lèxic del *Curial* “apunta clarament a València”, i jo mateix, el 2009 i el 2012, feia veure que l'obra conté “massa elements propis per a posar en dubte la valencianitat de l'autor”. Més ponderat, Ferrando (2012) advertia amb raó que “la coloració valenciana que presenta el lèxic del *Curial*, reconeguda

pels més prestigiosos lexicògrafs, no comporta necessàriament una procedència del mateix origen [és a dir, que l'autor fos natural de València], però sí almenys una vinculació molt directa [amb València]". I, efectivament, és així com s'haurien d'entendre les conclusions de Coromines, de Colón i de mi mateix. El *Curial* és un text culte, i precisament per això són molt rellevants les marques lèxiques que suggereixen clarament la valencianitat o una vinculació valenciana de l'autor del *Curial*. Aquest podria ser, o no, valencià. La finalitat dels qui ens hem preocupat de la llengua del *Curial* és escatir si, a través d'una minuciosa anàlisi lingüística del text, s'hi troben elements imputables a la varietat valenciana del segle XV. No ens ha mogut cap apriorisme, ni hem fet de la filologia cap "instrument al servei del particularisme" (jo, mallorquí, no tenia cap interès a demostrar-ne la valencianitat, és clar, i no crec que el tingués el català Coromines, ni tampoc el valencià Colón). En canvi, em fa la impressió que Badia i Torró han partit de massa apriorismes (una llengua uniforme) i prejudicis (una llengua sense trets valencians). Molts escriptors, a l'hora de redactar la seva obra no poden evitar de traspuar-hi alguns elements de la seva parla apresada en l'espai on van néixer o on van viure. N'hi ha fins i tot que es complauen a integrar aquests trets en les seves obres. Són elements que acolorixen el seu producte, però que no taquen en absolut el caràcter culte de les seves obres ni el seu propòsit de conrear una llengua literària més o menys uniforme. Són detalls que ens ajuden a localitzar la seva procedència geogràfica, i això no és un tema menor. En el cas del *Curial*, els trets diatòpics preferentment valencians són tan nombrosos que bé podem deduir que l'autor es complagué a utilitzar-los.

Una hipòtesi sobre l'autoria del *Curial* que s'adiu molt bé amb els trets diatòpics de la novel·la

Està bé que valorem la bellesa, l'estil, el context històric, les influències literàries, etc. del *Curial*, i que es faci amb voluntat de rigor i amb afany erudit, però no hem d'oblidar que el text en qüestió és fet de paraules i frases, que la filologia (amor a les paraules) analitza i estudia des de diversos angles, entre els quals la presència de diatopismes. En el cas del *Curial*, a la notable presència valenciana que s'ha posat en relleu per part de la lexicografia catalana de les últimes dècades (el treball dels lingüistes) s'uneix ara el resultat historiogràfic, és a dir, basat en la seua formació de medievalista, del treball de recerca d'Abel Soler. Es tracta d'una tesi doctoral "científica", "honest", ben documentada, innovadora, que atribueix l'autoria de l'obra a un toledà de naixença, Enyego d'Àvalos, educat a València, pel fet de ser cortesà d'Alfons el Magnànim a partir de 1422 quan aquest tenia la seva cort a la capital del regne de València, i d'estar en contacte molt sovintejat, públic, privat i familiar, amb valencians després del seu trasllat a Itàlia (documentat el 1435). Abans d'això, resultava una mica aventurat encaixar algunes peces del trencaclosques curialesc, malgrat els esforços d'aquells que tractàvem de recompondre'l. La malaguanyada Maria Teresa Ferrer Mallol, tot i no haver manejat dades literàries i lingüístiques, va estar molt a prop d'aconseguir una resposta satisfactòria al problema de l'autoria. Abel Soler ha seguit el seu mètode. Ara, pel que es pot deduir de l'avanç de la tesi publicat a *Estudis Romànics*, llengua i història van de bracet.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Ara= Crònica de Laura Serra, *Ara*, 12 març, 2017, pàg. 54.

Badia-Torró 2011= Anònim, *Curial e Güelfa*, edició crítica i comentada de Lola Badia i Jaume Torró, Barcelona, Quaderns Crema, 2011.

Badia-Torró 2014= Lola Badia – Torró, Jaume, “El *Curial i Güelfa* i el “comun llenguatge català””, *Cultura Neolatina*, LXXIV, 2014, pàg. 203-245.

Badia-Torró 2017= Badia, Lola-Torró, Jaume (2017): “Informe sobre la hipòtesi d’atribució del *Curial e Güelfa* a Íñigo d’Ávalos”.

Butinyà, Júlia - Gros, Sònia (2013): recensió de Badia-Torró 2011, *Estudis Romànics*, 35, pàg. 522-527.

Colomina, Jordi (2010): “*Atényer, (a)plegar, arribar i esser junt* en el *Curial e Güelfa*”, *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, LX, [Miscel·lània Joaquim Molas/5], pàg. 59-72.

Colón, Germà (1985): “Era valencià l’autor del *Curial*?”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 61, pàg. 83-91.

Colón, Germà (2011): «*Curial e Güelfa: català o valencià?*», *Lexicografia, lèxic i crítica textual*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pàg. 283-290.

Colón, Germà / Perea, Maria Pilar / Ueda, Hiroto (2012): “Lingüística quantitativa: *Curial* vs. *Tirant*. Una mateixa procedència geogràfica?”, *Vox Romanica*, 71, 29 pàgs.

Coromines, Joan (1954), *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, I, Madrid, Gredos.

DCVB= Antoni M. Alcover / Francesc de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, 1930-1962, 10 vols.

El Punt Avui= Crònica de Lluís Llorc, *El Punt Avui*, 16 març 2017.

El Temps, 4 abril 2017.

Ferrando, Antoni (ed.) (2007): *Curial e Güelfa*, Toulouse, Anacharsis.

Ferrando, Antoni (2012), “Precaucions metodològiques per a l’estudi lingüístic del *Curial e Güelfa*”, en A. Ferrando (ed.), *Estudis lingüístics i culturals sobre “Curial e Güelfa”, novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, I, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, pàg. 31-88.

La Vanguardia = Crònica d’Albert Lladó, *La Vanguardia, Cultura*, 25 març 2017.

Soler, Abel (2017): “Enyego d’Àvalos, autor del *Curial e Güelfa*?”, *Estudis Romànics*, 39, pàg. 137-165.

Veny, Joan (1985): *Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

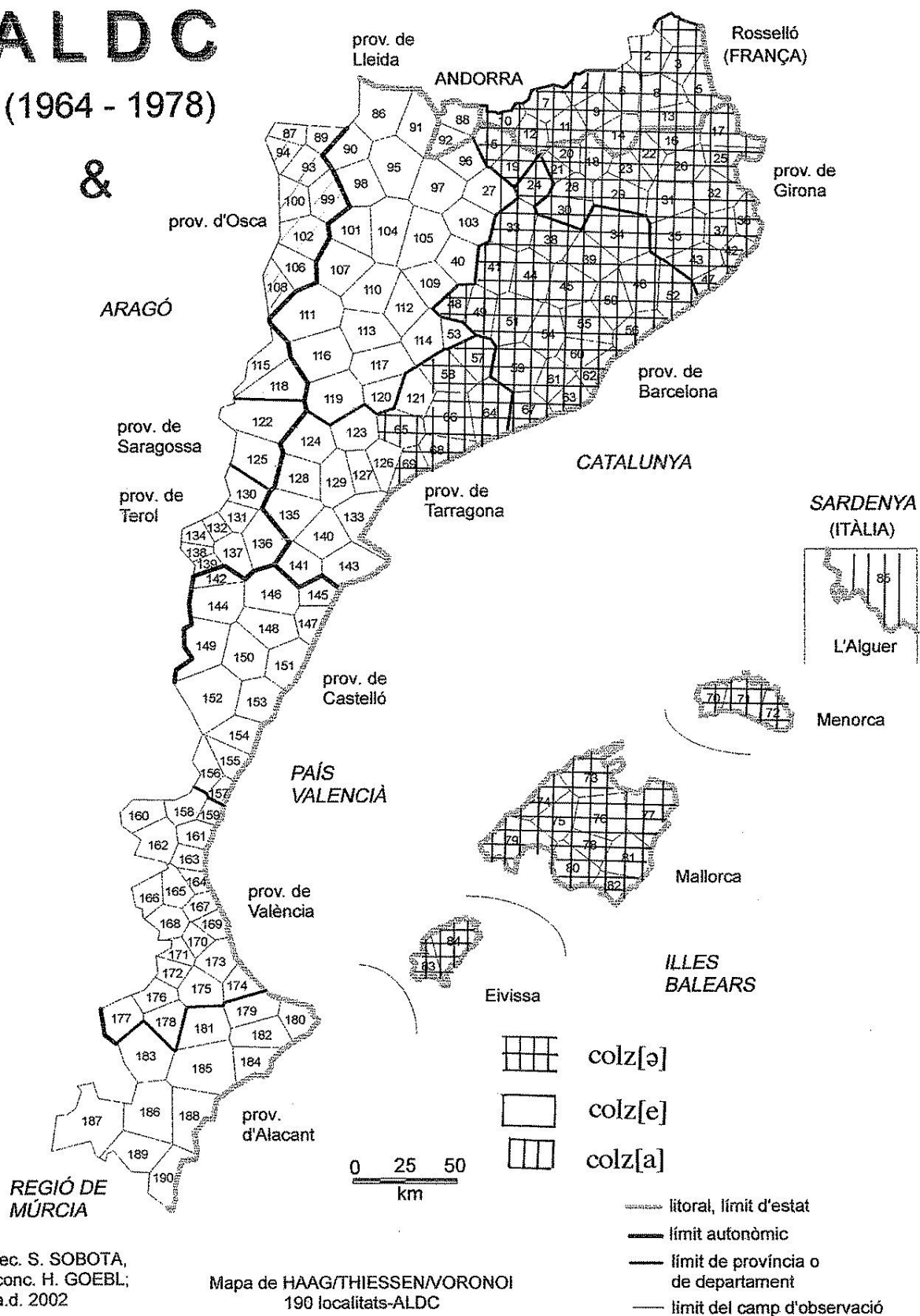
Veny, Joan (2009): “Valencianitat del *Curial*”, dins E. Casanova / A. Ferrando (ed.), *Estudis lingüístics valencians*, Universitat de València, pàg. 253-292; reproduït dins Antoni Ferrando (ed.), *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa, novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, II, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2012, pàg. 1089-1126.

Veny, Joan (2015): “Català occidental/català oriental, encara”, *Estudis Romànics*, 37, pàg. 31-65.

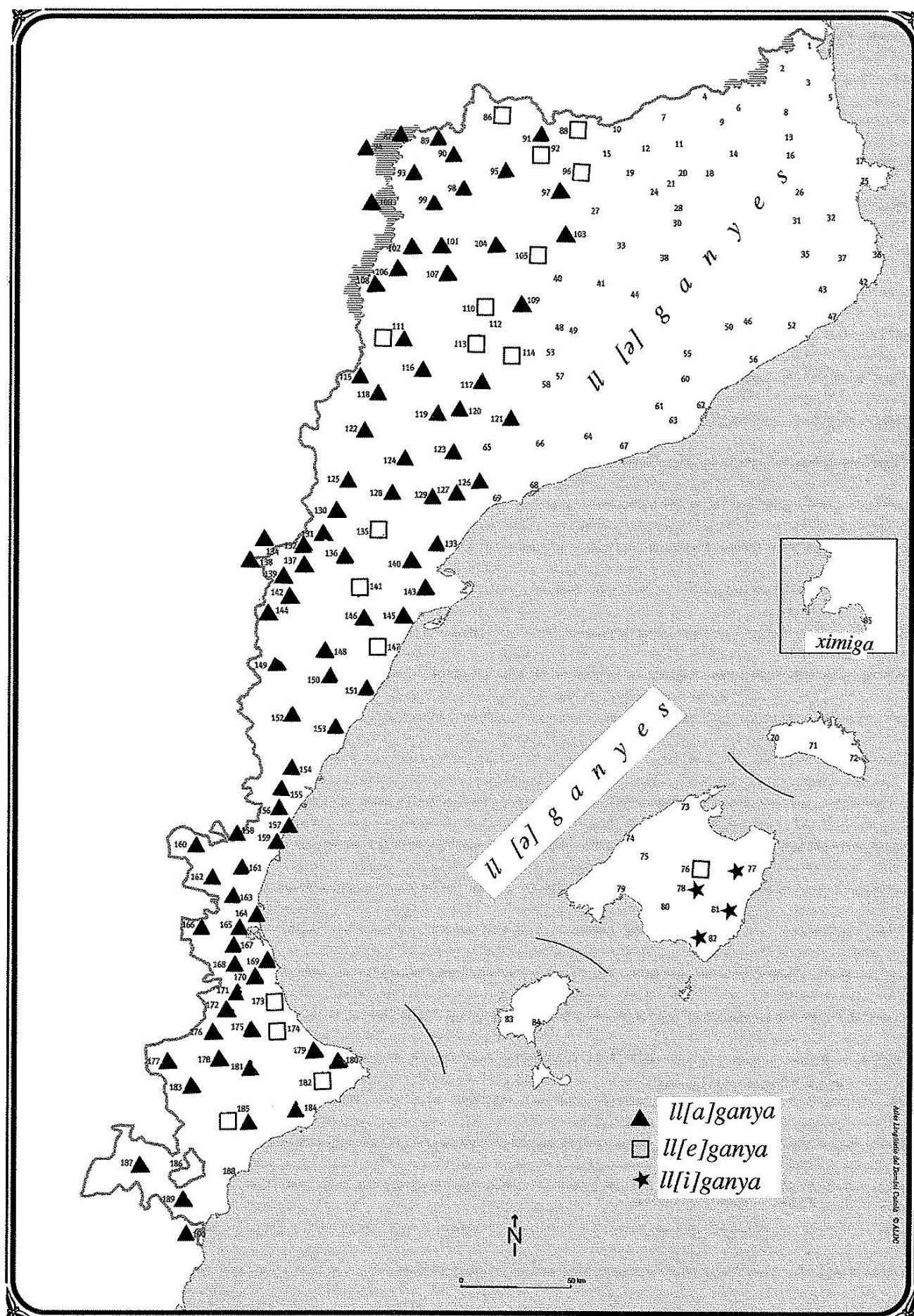
ALDC

(1964 - 1978)

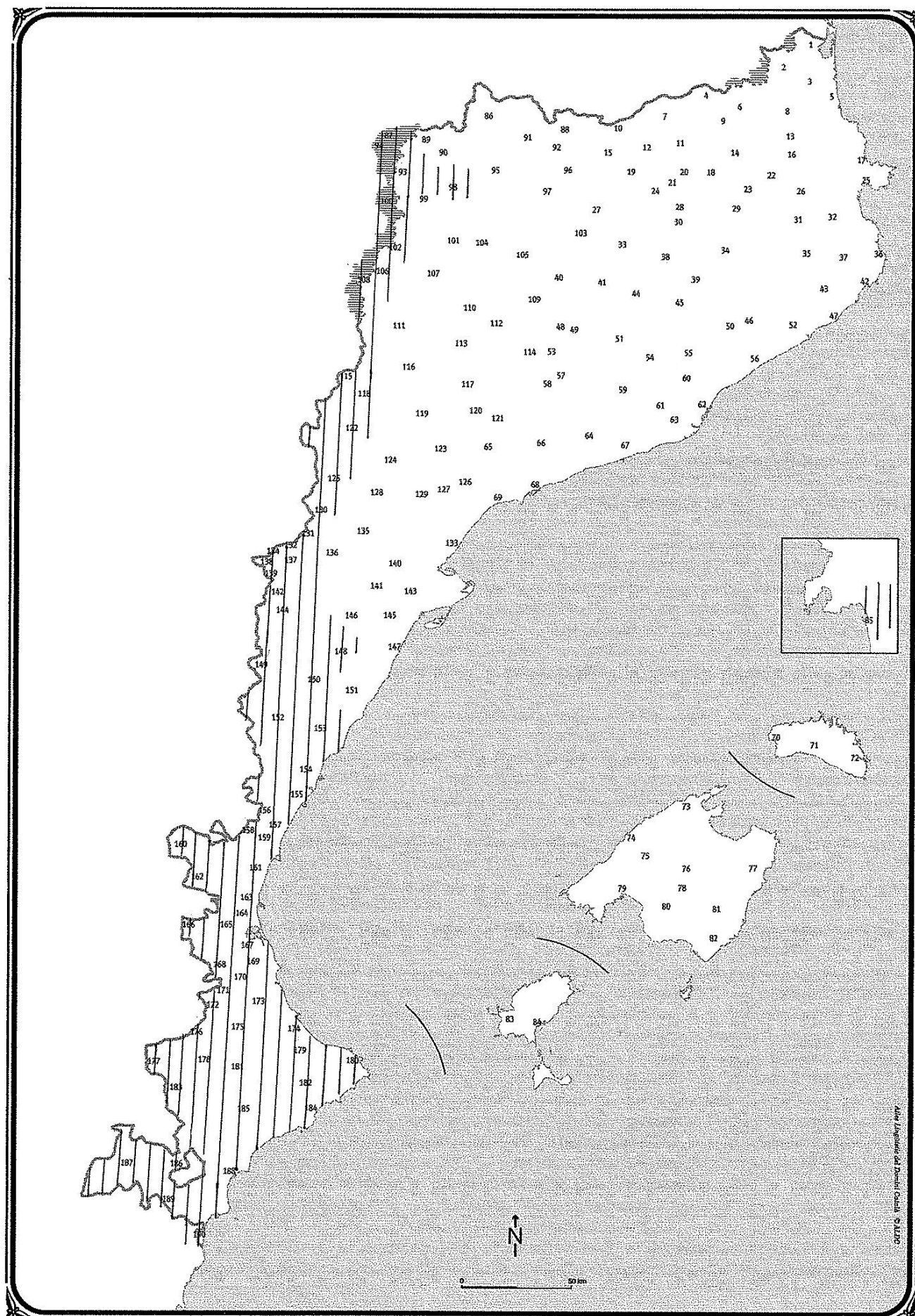
&

Timbre de la vocal àtona final -e de substantius masculins
(colze, PALDC, I, 2)

Variació de la vocal inicial de *ll[e]ganya* en català occidental (ALDC, 139)

Mapa elaborat pel Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca

Àrea de *mentira* 'mentida' (ALDC Q. 2001)